

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.647.8

О. В. ПЕЛІН

ВИЗНАЧАЛЬНІ РИСИ ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ЗАКАРПАТТЯ

У статті проаналізовано визначальні гетеростереотипи національних меншин у Закарпатській області України. Розглянуто результати опитування 786 респондентів різних національностей за допомогою анкети з 24 ознаками шкали для вимірювання авто- і гетеростереотипів. Доведено, що важливою рисою гетеростереотипів національних меншин Закарпаття є їх позитивний, модальний характер. Більшість опитаних продемонструвала відмову від традиційних стереотипів політичної міфології на користь ототожнення національних груп з рисами тих їхніх представників, з якими в опитаних здійснювався або здійснюється безпосередній контакт.

Ключові слова: визначальні риси, автостереотипи, гетеростереотипи, національні меншини.

Актуальність дослідження гетеростереотипів національних меншин зумовлена потребою вивчення процесуального підходу до регулювання міжетнічних відносин у поліетнічних регіонах України. Уявлення про стереотипи як про стійкі явища, що несуть у собі численні упередження, негативне ставлення, образи та кривди, потребує корегування. Це уявлення тримається на тому, що більшість стереотипів сформована історичним досвідом міжетнічних відносин між представниками різних національностей, який є досвідом гострої політичної та військової боротьби. Спроби долання історико-політичних підходів до гетеростереотипів національних меншин можуть полягати в соціологічному дослідженні динамічних стереотипів сьогодення.

Соціологічні дослідження гетеростереотипів здатні спростувати або підтвердити стійкий характер традиційних стереотипів, сприяти їх подоланню або зробити нездоланною перешкодою в розбудові толерантних відносин між народами [1]. Закарпатська область належить до такого поліетнічного регіону України, в якому традиційно низький рівень міжетнічної напруженості дозволяє це робити без зайвого ризику. Проте дослідження має спиратися на перевірену методологію та попередній досвід досліджень.

Питання етностереотипів як засобу впорядкування практичної діяльності за допомогою світогляду досліджували Д. Брейлі, Т. Ван Дейк, У. Ліпман, Р. Олпорт, А. Тешфел, як неминучий наслідок категоризації соціальних подій – Р. Лавлінський [3]. Підходи до дослідження соціальних

стереотипів як міфологічних засобів комунікації зустрічаються в працях В. Чорного [7] та Н. Рудакової [6]. Окремий напрям становлять праці, присвячені особливостям етностереотипів. Дослідниками етностереотипів є відомі українські соціологи і психологи: П. Бузький, П. Гнатенко, В. Євтух, О. Квас, М. Махній, Ю. Сілецький, Т. Тхоржевська та ін.

У сучасних соціологічних працях стереотипи розглядають переважно як “спрощену модель” або “стандартизоване уявлення” про суспільні явища. У цьому аспекті стереотипи вивчають як умову для маніпуляції або “специфічну форму прихованого, анонімного панування, здійснюваного ненасильницьким шляхом” [1, с. 53–55]. Головною ознакою стереотипів визнають факт незалежності від однієї людини або групи та здатність змінюватися тільки в процесі тривалого суспільного розвитку. При цьому висновки ґрунтуються на методологічних припущеннях і практично не спираються на емпіричні дослідження, зокрема етнічних стереотипів.

Мета статті – окреслити визначальні риси гетеростереотипів національних меншин Закарпаття. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: визначити методологічні основи вивчення стереотипів та основні підходи до їх емпіричного дослідження гетеростереотипів; за допомогою соціологічного моніторингу виміряти частоту звернення представників різних національних меншин Закарпаття до рис, якими вони визнають інші національні меншини; за допомогою компаративного аналізу сформувані групи визначальних рис гетеростереотипів національних меншин Закарпаття.

Більшість соціологів розглядає стереотип як спрощений та емоційно забарвлений образ носіїв тієї чи іншої соціальної групи. Етнічний стереотип розуміють як “схематизований і надзвичайно стійкий образ етнічної групи спільноти, який легко поширюється на всіх її представників [2]. Вважається, що за допомогою етностереотипів реалізується типова та схематизована програма поведінки представників національних меншин. При цьому не завжди звертається увага на той факт, що етностереотип складається з авто- і гетеростереотипів, які іноді програмують поведінку етнічних спільнот у прямо протилежних напрямках.

Методологію дослідження етнічних стереотипів (pattern) пов’язують з працями американського дослідника початку минулого століття У. Ліпмана. На його думку, стереотипи – надзвичайно стійкі та впорядковані схеми, і будь-яка зміна стереотипів сприймається як атака на основи світобудови, як “атака на основи нашого світосприйняття”. Нам важко допустити відмінність між нашим особистим світом і світом узагалі. “Якщо в цьому світі шановані нами люди виявляються негідниками, а зневажані нами люди – верхом шляхетності, то такий світ діє на нерви. Ми бачимо анархію там, де звичний для нас порядок не є єдиним. Якщо лагідні і справді повинні успадковувати землю; якщо перші будуть останніми; якщо тільки ті, хто без гріха, можуть кинути камінь; якщо тільки кесарю положено ке-

сареве, – то основи самоповаги будуть розхитані в тих, хто влаштував своє життя так, ніби ці максими хибні” [4].

Стереотипи як “бастіони традицій” влаштовують багатьох дослідників у методологічному аспекті. За їх допомогою можна пояснювати багато речей, не намагаючись їх зрозуміти або дослідити. Поняття стереотипу є не тільки гарантією самоповаги, а й зручним засобом приховати “кінці у воду”. За допомогою визнання сталого характеру стереотипу складне й ризиковане дослідження завжди можна підмінити більш простою процедурою визнання.

Емпіричні методи вимірювання етнічних стереотипів було запропоновано Д. Кац і К. Брейлі в 30-х рр ХХ ст. Вони спиралися на технологію “приписування рис”, найбільш характерних для етнічних груп. У подальшому методика “приписування рис” почали поступатися місцем методу “полярного профілю” (Брігем). Третім етапом в емпіричному дослідженні етностереотипів стала технологія “діагностичного коефіцієнта” К. Макколі і К. Стітта [5]. На їх думку, при використанні відсоткової методики вимірювання стереотипів виникає проблема невключення до шкали рис, які отримують оцінку, близьку до 100%. Тому К. Макколі і К. Стітт запропонували модифікацію методики Брігема, включивши до неї індекс, названий “діагностичним коефіцієнтом”. Порівняння авто- та гетеростереотипів різних етнічних груп дає змогу визначити діагностичні коефіцієнти від 0 до 100. Значення мають коефіцієнти >1 .

Виходячи з аналізу методології дослідження етнічних стереотипів, ми сформуваємо 24 ознаки, які поділялися на відповідні групи: негативні, нейтральні та позитивні. У складі цих груп були визначені суспільно-політичні, побутові й індивідуальні риси етнічних стереотипів.

Відповідно до необхідних методологічних вимог у 2006 р. було оформлено інструментарій соціологічного дослідження чотирьох національностей, які мешкають на території Центральної Європи: українців, поляків, угорців і словаків. Уперше таке дослідження було проведено працівниками кафедри соціології і соціальної роботи УжНУ під нашим керівництвом у 2006 р. Опитано 194 респонденти м. Ужгород. Панельне дослідження проведено студентами кафедри політології і державного управління УжНУ в 2013 р. За квотною вибіркою було вперше опитано 320 респондентів різних національностей, що мешкають у Закарпатті: українців, угорців, росіян, словаків. Власне панельне дослідження побутових етностереотипів було проведено нами в кінці 2013 р. – на початку 2014 р. За квотною вибіркою вперше опитано 272 респонденти словацької національності, що мешкають в м. Ужгород, с. Сторожниця та с. Середне.

Результати соціологічного моніторингу впевнено довели, що домінують автостереотипи словаків: чесність, доброзичливість, культурність та життєлюбність. Саме такими хотіла би бачити себе більша частина опитаних респондентів. До основних гетеростереотипів словаків Закарпаття що-

до угорців, українців та поляків належать: щедрість, гостинність, відважність та інші риси характеру.

Розрахунок діагностичного коефіцієнта Макколі – Стітта продемонстрував, що до основних гетеростереотипів словаків щодо інших національних груп належать такі стереотипи: щодо угорців – мислять згідно з установленими поглядами – 6,98; старомодні – 3,82; темпераментні – 3,42; самозакохані – 2,57; скупі – 1,12 тощо. А українців навпаки – сприймають гостинними – 3,07; відважними – 4,17; щедрими – 3,99 тощо. Полякам надавали таких рис: освічені – 0,89; культурні – 0,86; чесні – 0,61; доброзичливі – 0,59 тощо.

Отже, побутові гетеростереотипи в системі етностереотипів словаків перебувають під впливом історико-культурних стереотипів, які протягом довгих років формувалися у свідомості етнічних словаків, що призвело до негативного становлення й накопичення конфліктного потенціалу. Порівняльний аналіз виявляє певні розбіжності в побутових етностереотипах. Наприклад, відзначили угорців як темпераментних 40,7% опитаних словаків і лише 22,7% самих угорців. Ще більші розбіжності в побутових етностереотипах відмічених словаками між угорцями та українцями. Так, відзначили угорців як щедрих тільки 11,8% опитаних словаків, але українців – 58,8%.

Чи не може розбіжність етностереотипів бути чинником або наслідком низької етнічної толерантності? Індикатором рівня толерантності обрано рівень міжетнічних конфліктів між словаками та іншими національностями краю. Аналіз рівня міжетнічних конфліктів показав його відносно низький рівень. Згідно з результатами опитувань, на непорозуміння або конфлікти на міжнаціональному ґрунті вказали 26,3% опитаних українців і тільки 20,3% словаків.

Результати двовимірного аналізу показали, що міжетнічна конфліктність перебуває в прямій залежності від інтенсивності спілкування, що підтверджує “гіпотезу контакту” Г. Олпорта про зменшення ймовірності виникнення стереотипів за умови більш інтенсивних контактів між етнічними спільнотами. Згідно з гіпотезою Г. Олпорта, контакт між членами різних соціальних груп сприяє зниженню ворожості в їх відносинах. Вона заснована на припущенні, що негативні стереотипи щодо членів аутгрупи виникають через нестачу контакту з ними, оскільки точність їх сприйняття членами іншої групи прямо пропорціонально залежить від інтенсивності міжособової взаємодії між членами різних соціальних груп. Формування неточних і, як правило, негативних стереотипів членів аутгрупи приводить до появи аутгрупової дискримінації щодо них з боку носіїв цих стереотипів. Повторні контакти між членами різних груп призводять до формування ними повнішого уявлення один про одного.

Результати дослідження доводять, що дуже рідкі контакти не спричиняють непорозуміння або конфлікти на міжнаціональному ґрунті, рідкі та часті сприяють конфліктам 25,0% респондентів. Щоденні контакти зме-

ншують рівень конфліктності до 16,7%. За допомогою результатів дослідження доведено, що найбільш конфліктний потенціал притаманний словакам – мешканцям Ужгороду порівняно з мешканцями Ужгородського району. Розбіжності в рівні міжетнічної конфліктності мешканців Середнього та Сторожниці не виявлено. Значний рівень непорозуміння та конфліктів на міжнаціональному ґрунті притаманний старшому поколінню словаків, а саме старше 50 років. Конфлікти на міжетнічному ґрунті характерні для чоловіків більше, ніж для жінок.

Значна кількість конфліктів на міжнаціональному ґрунті пов'язана з образливими гетеростереотипами словаків. Зокрема, 66,7% тих, хто назвав угорців вузькомислячими, був стороною конфлікту. Частина конфліктів пов'язана з автостереотипами словаків. Так, 50,0% респондентів, які відзначили високий темперамент словаків, були учасниками непорозуміння або конфліктів на міжнаціональному ґрунті. Серед автостереотипів словаків респондентів, які відзначили патріотичність, значний відсоток – 41,7% – мали конфлікти на міжнаціональному ґрунті.

Найменший показник конфліктності спостерігається в респондентів, які відзначили такі стереотипи, як: життєлюбні, товариські, гостинні. Хоча, через аутостереотипи, словаків порівняно з іншими вважають найменш гостинними. Цікавим є те, що 33,3% респондентів, які відзначили доброзичливість щодо поляків, мали конфлікти на міжнаціональному ґрунті. Значний відсоток (45,5%) респондентів, які мали непорозуміння на міжнаціональному ґрунті, вказали стереотип “горді” щодо українців, але більшість респондентів сприймали термін “горді”, як “гордість” за свою націю або ідентичність. Іронічним є те явище, що поширений етностереотип “зарозумілі” в суспільстві приписувався угорцям, а за діагностичним коефіцієнтом Макколі – Стітта, саме угорці мають найменший показник конфліктності (16,7%).

Результати багаторічного річного моніторингу показали стабільність гетеростереотипів щодо природних рис характеру представників усіх етнічних груп та зміну поглядів щодо їх моральних якостей. Зокрема, вимірювання темпераментності в 2013–2014 рр. показало максимальне відхилення за українцями – $\pm 2,3\%$, а за поляками $\pm 1,1\%$ (табл. 1).

Таблиця 1

Вважають представників іншого етносу темпераментними, %

Етнос		Рік опитування		Разом
		2013	2014	
	Угорці	40,0	42,1	41,1
	Поляки	20,0	21,1	20,6
	Словаки	13,8	12,3	13,1
	Українці	26,3	24,6	25,5
Разом		100,0	100,0	100,0

Ще більша сталість оцінок встановлена у вимірюванні зарозумілості. Максимальне відхилення в 2013–2014 рр. за цим показником становило $\pm 1,3\%$ у словаків, а мінімальне – $\pm 0,1\%$ у поляків (табл. 2).

Таблиця 2

Вважають представників іншого етносу зарозумілими, %

Етнос		Рік опитування		Разом
		2013	2014	
	Угорці	37,3	38,9	38,1
	Поляки	30,5	30,6	30,6
	Словаки	22,0	19,4	20,7
	Українці	10,2	11,1	10,7
Разом		100,0	100,0	100,0

Зовсім інші показники встановлені при вимірюванні оцінок відважності. За цим показником встановлено триразове збільшення оцінки в українців і дворазове зменшення подібної оцінки в угорців та поляків (табл. 3).

Таблиця 3

Вважають представників іншого етносу відважними, %

Етнос		Рік опитування		Разом
		2013	2014	
	Угорці	30,0	16,0	23,0
	Поляки	30,5	22,0	28,5
	Словаки	17,5	12,0	14,8
	Українці	17,5	50,0	33,8
Разом		100,0	100,0	100,0

Особливу увагу варто звернути на явну ознаку стереотипу – початковий (2013 р.) збіг оцінок відважності в словаків та українців (17,5%), угорців та поляків (близько 30,0%). Під впливом подій на Майдані стереотипи щодо українців було зруйновано. З аутсайдерів з мінімальним показником відважності на початку 2014 р. вони вийшли в лідери.

Висновки. Визначальною рисою гетеростереотипів угорців, поляків, словаків та українців Закарпаття треба вважати поступове їх позбавлення від впливу історико-культурних факторів, які формувалися протягом довгих років. На зміну історико-культурним стереотипам приходять різнобарвні побутові гетеростереотипи, які формують новий тип соціальних відносин між національними меншинами.

Важливою рисою сучасних гетеростереотипів стає їх позитивний та модальний характер. Перш за все, це торкається гетеростереотипів, які відображають уявлення членів національної меншини про особистісні риси представників інших національних меншин, із якими вони мали або мають безпосередній контакт. Етнічні гетеростереотипи з рівня політичної міфології та маркеру етнічної ідентичності перетворюються на засіб скорочен-

ня міжетнічних дистанцій та прийняття зважених рішень. У ключові моменти історії негативні гетеростереотипи щодо членів інших національних меншин здатні руйнуватися за рахунок руйнування стереотипів поведінки їх окремими представниками.

Список використаної літератури

1. Губарев-Золотухін Ю. Маніпулювання масовою свідомістю / Ю. Губарев-Золотухін // Архетипіка і державне управління: інституційні форми, механізми та практики : зб. наук. пр. переможців і кращих авторів Першого міжнародного конкурсу молодих учених, Київ, 24 травня 2013 р. / за ред. Е. А. Афоніна, Г. Л. Рябцева. – Київ : НАДУ, 2013. – С. 51–59.
2. Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / В. Б. Євтух. – Режим доступу: <http://archive.is/8gTSH>.
3. Лавлінський Р. О. Процеси формування стереотипу у свідомості людини / Р. О. Лавлінський // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія: “Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія”. Сімферополь, 2011. – Т. 24 (63). – № 3–4. – С. 205–210.
4. Липпман Уолтер. Общественное мнение / Уолтер Липпман ; пер. с англ. Т. В. Барчуновой ; ред. перев. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. – Москва : Ин-т Фонда “Общественное мнение”, 2004. – 384 с.
5. Пелін О. В. Побутові гетеростереотипи закарпатців щодо поляків за діагностичним коефіцієнтом Макколі-Стігта / О. В. Пелін // Наукові праці. Соціологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014 – Вип. 222. – Т. 234. – С. 29–32.
6. Рудакова Н. Міфологічні образи та мотиви – підґрунтя фольклорної моделі козаччини [Електронний ресурс] / Н. Рудакова. – Режим доступу: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/36/36.pdf>.
7. Чорний В. В. Засоби міфологізації громадської думки / Вадим В'ячеславович Чорний // Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій : матеріали Міжнародної конференції (Суми, 20–21 лютого 2008 р.). – Суми, 2008. – С. 107–109.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2014.

Пелін А. В. Определяющие черты гетеростереотипов национальных меньшинств Закарпатья

В статье проанализированы определяющие черты гетеростереотипов национальных меньшинств в Закарпатской области Украины. Рассматриваются результаты опроса 786 респондентов разных национальностей с помощью анкеты с 24 признаками шкалы для измерения авто- и гетеростереотипов. Доказано, что важнейшей чертой гетеростереотипов национальных меньшинств Закарпатья является их позитивный, модальный характер. Подавляющее большинство опрошенных продемонстрировало отказ от традиционных стереотипов политической мифологии в пользу отождествления национальных групп с чертами тех их представителей, с которыми у опрошенных осуществлялся или осуществляется непосредственный контакт.

Ключевые слова: *определяющие черты, автостереотипы, гетеростереотипы, национальные меньшинства.*

Pelin A. The Defining Traits of Heterostereotype of National Minority in Transcarpathia Region

The report presents the study of the defining traits of the formation of stereotypes of national minorities Transcarpathian region. The article notes that research relevance of

ethnic stereotypes caused by representation that stereotypes carry many biases, insults and injustices. This vision is based about the fact that most stereotypes are formed by historical experience of interethnic relations between representatives of various nationalities, which is the experience of acute political and military struggle. As to problems of national stereotypes are still timely and the contemporary processes of social and cultural changes make them even more important.

The aim of the paper is to analyze the defining traits of heterostereotype of national minority in Transcarpathia region in Ukraine. In the context of this general aim the author solves the following tasks: description of theoretical and methodological approaches to the study of heterostereotype of national minority; analyze the heterostereotype of national minority in Transcarpathia region; highlight the defining traits of heterostereotype of national minority in Transcarpathia region in Ukraine.

This paper presents the problem of heterostereotype, focusing on relevant sociological and psychological theories of intergroup relations. In the research which was conducted, a hypothesis formulated on the basis of diagnostic coefficient McCauley-Stitt and theory of social identity, about the positive correlation between national heterostereotype and national identity was tested.

The sample was composed of 786 respondents, men and women of different age, with elementary, secondary or university level of education, inhabitants of villages and cities. The semantic differential consisting of 24 dimensions of traits was used to measure the auto- and heterostereotype of national minority in Transcarpathia region in Ukraine.

It is proved that household heterostereotypes in ethnic stereotypes system of Transcarpathians take defining place and function of symbolic communication, they help to decide the analysis of any situation. Historical and cultural stereotypes that serve ideological function, inferior household stereotypes.

Small wonder, that one of the significant indicators of inter-group relations is ethnic auto- and heterostereotypes. The analysis of these indicators allows not only assessing of general state of inter-ethnic relations in the region but also revealing of negative tendencies with the aim of their reduction.

Key words: *defining traits, autostereotypes, heterostereotypes, national minority.*